

Д-р Георги Сталев-Попов

КНИЖЕВНИОТ ПОРТРЕТ НА СТАЛЕ ПОПОВ (околу 1900 -1965)

Литературното деби на Стале Попов се паѓа во 1951 година, со објавувањето на два подолги расказа - „Мице Касапчето“ и „Петре Андов“ - во сп. „Современост“ од Скопје. Во тоа време веќе е завршен неговиот прв роман „Крпен живот“ кој со позитивни рецензии учествува во конкуренцијата за „прв македонски роман“ воопшто. „Опстојателствата“ беа такви што тој мораше да се појави дури во 1953 г. како втор роман во македонската книжевност.

Стале Попов е роден во веќе одамна опустошеното село Мелница, во Мариово. Се школувал во с. Витолиште и, веројатно, токму овој податок ги има обмането сите автори кои лансираа погрешно тврдење дека Ст. Попов е роден во Витолиште! Извесно време се задржал на ова место, а потоа заминал на школување во Битола каде што се запишал во духовната семинарија, завршувајќи ја со одличен успех. Свештеник не станал, не ја наследил професијата на својот татко (еден од протопоповите во „Крпен живот“). Затоа бил дрвар, сезонски работник во тутуновиот монопол во Прилеп, извршен чиновник во државната управа во Лесковац, Крушевац, Битола. Но бил отпуштен од работа „у интересу државе“. По извесно мизерување, сепак, станал државен службеник во Народното собрание во Белград. Во меѓувреме дипломирал на белградскиот Теолошки факултет. Војната го затекнала во главниот град на Југославија. Потоа, во време на бугарската окупација на Македонија, бил врбуван од новите власти кои го назначиле како селски кмет во Витолиште, па по казна - во с. Долен (Неврокопско, Пиринска Македонија) од каде што самоволно ја напуштил работата, по што уследило „уволнавање“: сега, пак, „во интерес“ на окупаторската држава. Од Новата 1944 г. се поврзал со Народноослободителната војска кога, по сугестија на М. А. Ченто, бил именуван за претседател на НОО во Витолиште, работејќи илегално, а по ослободувањето бил избран за претседател на Околинскиот одбор во Прилеп. Кратко време бил управник во шумските дирекции во селото Витолиште и Старавина, а потоа повлечен во главната шумска дирекција во Скопје, од каде што се префрлил во наставничка служба, прво по руски,

потоа по македонски јазик. На таа служба и се пензионирал, до крајот на животот занимавајќи се со литературна дејност. Почина во Скопје на 10 март 1965 година.

За релативно кратко време Ст. Попов ги објави следниве книги: „Крпен живот“ (1953), „Толе Паша“ (1956), „Опасна печалба“ (новела, 1956), „Калеш Анѓа“ (повест, 1958), „Дилбер Стана“ (повест, 1958), „Мариовски панаѓир“ (новела, 1962), „Помеѓу небото и земјата“ (хумористични раскази, 1963). Избраните дела му се печатени трипати (1966, 1976, 1986), а во изборот за првпат се појавуваат романите „Шаќир Војвода“, „Необично дете“ и „Доктор Орешкоски“. Со книжеван дејност Ст. Попов се занимавал уште пред војната, но тогаш не објавил ништо, и покрај некои укажувања дека публикувал некои прозни творби во „Нишки нови лист“ и белградска „Народна одбрана“ (Р. Пешиќ, М. Друговац). Вистина е дека тогаш се обидел да издава хумористичен весник на мариовски говор, што не му било дозволено, и да ги објави запишаните народни приказни (на истото наречје), но кои излегуваат во српскохрватски превод и без името на запишувачот, а без знаење на Ст. Попов. Кон овој вид дејност би можеле да се приклучат подоцнешните обработки на анегдотите за Итар Пејо и ловечките приказни на Ст. Попов. Во она време, 1939 г. има напишано и една расправа, на македонски јазик, а се однесува на потеклото на македонскиот народ („Што сум јас, кој сум јас“, арх. на МАНУ, ракописно-машинописен фонд на Ст. Попов).

Во повеќето свои романескни дела Ст. Попов го опишал животот на родното Мариово што извонредно го познавал. Тоа е оној бит, пред сè, кој толку векови останал во неизменета форма, се до педесеттите години на 20 век.

Романескниот првенец на овој автор се смета за автобиографско дело. Па и „Автобиографијата“ што ја има оставено во ракопис - и недовршена - јасно укажува на таквата база на романот „Крпен живот“.

Наизглед, ова дело е приказна за едно село, зафрлено, далеку скриено од светот, а во нејзиното средиште е опишан животот на една поширока фамилија. Но, станува се поочигледно дека станува збор за една своевидна хроника, па така е забележано дека фабулата ги надминала рамките на регионалното. Кај Мирољуб Стојановиќ, авторот на монографијата

„Књижевно дело Сталета Попова“ („Градина“, Ниш, 1982), стои дословно: „Тезата за регионалниот карактер на делото и според широчината и според силата на зафатот на материјата, како и според резултатите на планот на искревањето на проблемите на ниво на општомакедонското, па и јужнословенското, и пошироко, сериозно може да се загрози со низата прашања, а пред се со податокот дека „Крпен живот“ е повеќе многу широка слика на македонското село од почетокот на нашиов век отколку само на животот во Мариово... Додека го читаме романов - деталите се доживуваат силно, личностите владеат со просторот, а кога ќе се затворат кориците, се јавува впечаток дека човекот е само ситна, безначајна епизода во бурниот тек на историското време“.

Ст. Попов ја проследува историјата на новосоздаденото семејство на Иљко Сукалов кој живее во фамилијарна заедница со своите браќа. Таа историја започнува некаде кон крајот на 19 век, уште од времето кога македонскиот народ сè уште бил под тешко отоманско ропство. Меѓутоа, регионот - иако бил контролиран од турските власти - го сочувал својот интегритет и една релативно сфатена слобода, благодарейќи на тешко достапната територија и на слабите контакти на Турците со тамошното население. Оттука, изгледа дека во романот му е даден мал простор на турско - османлискиот елемент, кому во делово повеќе ќе му се посвети внимание дури во врска со револуционерните настани во Илинденскиот период.

Иљко Сукалов на својата четириесет годишна возраст останува вдовец, без деца. Искукувајќи да поминат три недели од смртта на сопругата (време кое задолжително треба да одмине за да се добие црковна дозвола за склучување нов брак), опалеников решава да се прежени по секоја цена и речиси за која и да е жена „што ќе сака да се зацрпи“ со човек на „попрекршена“ возраст. Но, ни од далеку не е лесно да се реализира едно такво решение, затоа што мажи (самци, ергени и вдовци) има на претек, додека слободни жени не се наоѓаат ни „преку десет села“. Проблемот, сепак, ќе го реши стариот сводник кој работата ќе ја сврши со добра наплата за услугата, и така се формира ново семејство коешто ќе живее еден „крепен живот“: заедница на обичен селски вдовец со „необична“, ни селска ни градска, вдовица. Нивната приказна тече, раскажана спокојно, со

многубројни животни детали, со изобилност на животни податоци. Бидејќи новото семејство не живее изолирано од средината, од колективот кој колку што влијае врз него толку и трпи влијанија од него, авторот создал чудесна спрега помеѓу поединците и средината. Фамилијарната заедница во Македонија не е сосема идентична со таквата задруга во српското село од минатиот век. Но, во секој случај, тие имале по нешто и многу заедничко: нив, и во двата случаја, покрај традицијата, ги одржувала и потребата од здружена работна рака. А секое потесно семејство во неа претставувало свет за себе, како, впрочем, и секој поединец свртен кон себе и кон другите.

Дејствието во романот изнесува секојдневни збиднувања. Во тоа секидневие се вклопуваат напорите за најобична егзистенција: луѓето ги ораат нивите, сеат, жнеат, вршат, ги полнат и празнат амбарите, го носат житото на мелење, ги наводнуваат и окопуваат градините, косат, собираат сено, берат сливи, оскоруши, варат ракија, хранат гудиња, топат маст, собираат шума за овците, молзат, стрижат, прават „сенско“ и „биено“ сирење, летуваат по бачилата, зимуваат в село и пак заминуваат кај овците, слегуваат на празниците да се пресоблечат, раѓаат деца, се грижат за нив, се борат за нив за да им се врати од нивна страна со добрина или со зло. Мажите ја вршат машката, а жените -женската работа: тие им помагаат на мажите во плевенето, веенето и го водат целиот куќен ред дежурајќи на смени, месејќи леб од полноќ, палејќи ја фурната, печејќи леб за цела недела. Притоа тие луѓе знаат да бидат верни и неверни, дагинат за своите блиски, да ги навредуваат стравотно, да прават лоши магии за да се отстранат непожелните од куќата или од светот. Тие работат, но и празнуваат, а празници има многу: Коледе, Божиќ и Василица, Свети Јован, Водици, Богојавление, Прочка, Велигден, Ѓурговден, Петровден, Илинден, Мала и Голема Богородица, Преображение, Еден тридневен Ду'овден, три задушници, Свети Никола итн. А за секој празник има обичаи, обреди, песни. Има празници за живите, има празници за мртвите. Сите се празнуваат како што се празнува и селската слава, колективно, на заедничка трпеза, со свирки, ора и песни на сретсело. А кога ќе настапат револуционерни години, мажите ќе се обидат да војуваат за народниот Илинден, ќе го истрадаат сите неуспехот од Востанието и животот ќе продолжи да тече како што течел со векови; па и тогаш, кога ќе дојде до

некои промени, до смени на државите и властите, селанецот не ќе види некоја полза. Тое е - надворешниот вид на животот. А тој се одвива и на внатрешен, психолошки план кај личностите, од кои повеќето се искренати до литературни ликови: Иљко Сукала, жена му Доста од Рожден, јатрва и Митра, сводникот дедо Петко, старата вражалка и „магепсница“, стариот свештеник, син му Крчо, идната снаа на попот (Нешка Рожденката) и многу други претставници на тоа село, а кои - слегувајќи во градот - се среќаваат со интересни типови од градската чаршија. Тогаш целата чаршија оживува пред реципиентите на делово, а таа секогаш е со некаква измамничка, потценувачка ролја во однос на селанецот, од кого, всушност, делумно се живее.

Сите споменати ликови имале свои прототипови во животот па дури - освен Крчо и попот Петко - исто и се викале, а нивните преемници ги наследувале тие имиња: денес во Витолиште постои Иљко Сукаров кој се сеќава и на својот дедо Иљко Сукала од романот, и на својот татко Стојан (или Толе во „Крпен живот“); во Нови Сад постои една Доста Реџепагиќ - директен потомок, ќерка на Неда и внука на Доста Рожденката; прототип на попот Петко е поп Илија, таткото на Стале Попов, а Крчо е самиот автор на романот, кој го постигнал она што Д. Митрев го забележува и коментира: „Ликовите во „Крпен живот“, разоткриени со живи акции и живи реагирања врз амбиентот на битот и средината, токму во посока на крајна животна уверливост и сугестивност, се јавуваат како длабоки впечатливи ликови. Тие се задржуваат во сеќавањето и секој од нив е носител на јасно изразени карактериолошки особини... Тоа не се, како што би рекол Алфонс Доде, „книжевни фикции“ туку со живот надахнати и на свои нозе подигнати личности“.

Но, иако овој роман беше пречекан со отворени симпатии, подоцна - со објавувањето на другите дела - а во екот на онаа позната конфронтација **за** и **против** реализмот / модернизмот, еден број, особено помлади критичари го омаловажуваа Ст. Попов, сметајќи ја неговата литература како банален анахронизам. Интересно е дека и новите дела на овој писател многу мачно ги совладуваа бариерите на издавачите, а веднаш ги освојуваа симпатиите на читателите по нивното објавување. Еден своевиден парадокс! Сите јавни

анкети покажаа дека Ст. Попов е најчитаниот македонски автор во земјата, а романот „Крпен живот“ еднаш беше објавен и во едицијата „Македонски романи“ („Мисла“. Ск. 1980) со рекламната лента „Најчитан роман“.

Во однос на прашањето за анахронизмот на оваа литература, критичарот Миодраг Друговац се наоѓа во мала недоумица, цитирајќи ги спротивните мислења на Георги Старделов и Димитар Митрев. Кај Старделов (од пораниот период) тој чита: „Прозата на Ст. Попов со сите обележја на фолклорно-раскажувачката постапка, со право одсвонува како анахронизам“. Од Д. Митрев цитира: „Ст. Попов е нашиот завојуван регионалистички деветнаесетти век. Задоцнет, но завојуван“ и „затоа појавата на Ст. Попов - како регионалист - и на „Крпен живот“ - како изразит регионалистички роман - колку и задоцнета, за нас не е анахронизам“. Но, сопствениот став на М. Друговац е недвосмислен, дека Ст. Попов „не дозволи да му се закани една друга опасност, а имено да го потцени *литературното* за сметка на *описителното*“ (подвлекол М.Д.) и дека „од посебно значење е тоа што Стале Попов со оваа своја проза, впрочем, како и со својот опус во целост, индиректно, со самиот чин на своето дело... го афирмирал правото на сопствениот пат во литературата и, конкретно, на еден наполно свои реалистички концепт, како таков функционален и неповторлив во македонската проза“.

Стале Попов бил често именуван како „огранка“ на Маркоцепенковата традиција. Марко Цепенков, како запишувач на народната македонска приказна, е креативен интерпретатор кој интервенирал, раскажувајќи си ја приказната „на самиот себе“. Во таа смисла најчесто се споменува случајот со приказната за Силјан штркот. При сè што досега е речено за таа врска помеѓу Ст. Попов и М. Цепенков, многу нешто се испуштало од предвид. Прво: М. Цепенков раскажувал на свои начин приказни, но не напишал ниту еден свој расказ (доколку „Силјан штркот“ не е негова оригинална приказна!) - второ: М. Цепенков не напишал ниту еден роман. Трето: М. Цепенков е целиот фолклор. Ст. Попов ненаметливо, најприродно, најлогично вткајува елементи од фолклорот што не се само во функција на содржината туку се и дел на самата фабула. На пример, сцената со трите наречници на третата вечер од раѓањето на девојчето не е внесена за колорит туку затоа што таа била неизбежна во животот што течел, затоа

што на таа трета вечер - *обичајот* (читај: животот) *налагал* - да се одигра токму таа сцена па макар и со наочани наречници (како имитација, замена на митските суштества - описници) по чии зборови - ако не им се верувало - родителите барем се надевале за иднината на своето дете! А тоа е онаа *етнопсихологија* за којашто пишува Д. Митрев: „Многу страници носат во себе богати етнографски и фолклорни обележја што се добиваат од детални описи на материјалниот народен живот, на народните традиции и обичаи, а кое ќе рече - и на народната душевност... Ни во една етнографска студија кај нас не е даден таков обилен материјал и толку живодухотворен... дури може да се забележи дека романот прави силен впечаток и со податоци што спаѓаат во областа на најспецифична етнопсихологија...“ (Д. Митрев: Поговор кон романот „Крпен живот“, Том II, Наша книга, Ск. 1966 г. стр: 253-260).

Ст. Попов ги раскажува случките и настаните хронолошки, од аспект на севидлив/сезначки наратор, а целата критика недвосмислено му признала извонредно познавање на животот, блискост со селанецот, познавање на неговата психологија, но и на психологијата на времето. Во таа смисла ќе има во она секојдневие и возбудливи конфликти како меѓу поединци (Доста - Митра), така и меѓу етнички колективи (Македонци - Турци) на релацијата *џоробени - џоробиџели*. Всушност, целата фабула на „Крпен живот“ открива една грчевита борба за егзистенција во која човекот се бори со земјата, со времето, со душманите од секаков вид, паѓа во етички искушенија да уништи дури и туѓ живот, при што хуманистот Ст. Попов *џоа - навистина* - не му го дозволува, - и во таа борба бара патишта, начин и средства да ја постигне целта, најчесто чесно, но често и служејќи се со софисма, со магија, клевета итн. Кај Ст. Попов, - во конкретниов случај - доброто триумфира, со исклучок не некои неминовности кога „при сила нема правина“, а тоа се однесува на сцените во кои разбеснетите тирани им се одмаздуваат на неуспешно востанатите селани.

Вториот роман на овој автор - „Толе Паша“ - кој, исто така, излезе паралелно со вториот роман на Сл. Јаневски, „Две Марији“, има далеку повеќе елементи на историска белетристика. Толе Паша е историска личност. Тој е еден од оние одметници „од цара и од везира“ кои го

крстосувал Мариово како индивидуален бунтовник против неправдата, но кој се одметнал откако на сопствен грб ги почувствувал прстите на насилството, т.е. кога се посегнало и врз неговата *индивидуална* слобода, врз неговото човечко право да го живее својот дел од животот. Ст. Попов, значи, не го измислил овој јунак: тој постоел, а за неговите дела народот оставил свои песни, свои коментари и спомени. Она што Ст. Попов го направил, - тоа е уметничка креација на ликот, со хронолошко средување на биографијата на оваа личност, приближно во стилот на Р. Романовите романсирани биографии. Авторот ја проучил личноста на Толе, од народот наречен - „паша“; ги има посетено сите места каде што престојувал и тој и ги консултирал сеќавањата на современниците на илинденските настани, очевидците на многу од случките, а во таа смисла и оригиналните документи што се среќаваат по многу архиви и во приватна сопственост. Случките и настаните се раскажани живо. Тие се лоцирани во периодот од крајот на XIX и првите четири години од XX век. Непосредно пред илинденските настани Т. Паша „шета“ ајдутин по мариовскиот крај, па и надвор од него, одмаздувајќи им се на Турците, на домашните изроди, од време - на време правејќи зулumi и над по некој невин. Тој се става себеси надвор од законот сосема свесно. Првите страници на романот го загатнуваат *возможиот* револуционерен лик на младиот човек кој - слично како Радосав од Униште кај И. Андриќ - се обидува „да ја разбуди“ заспаната свест кај робовите. кај своите блиски кои, меѓутоа, ниту имаат сила, ниту имаат смисла да ги сфатат неговите бунтовни зборови за отпор. Ако е тоа годината „Илјада осумстотини осумдесет и кога се продава оној чифлиг во Мариово заедно со селаните, работниците на него и кога кај деветнаесет годишниот Толе се јавува желбата, потребата, волјата „да не се робува веќе“, - тогаш тоа значи дека се работи за годините пред формирањето на ВМРО. Младото момче ниту можело да сонува какви години доаѓале. Затоа и неговите акции се стихийни, одмазднички: тој убива Турци - силници, љуби девојки по селата. Се обидел претходно да стане рудар во „Ал-Шар“, чесен работник, но нечесните го присилуваат и на убиство поради кое и ќе го затворат, за потоа да се случи она што поинаку и не можело да се случи. Во годините на неговата најголема популарност како ајдутин - осаменик, во Македонија ќе се разгори познатата

револуционерна дејност за национално и социјално ослободување на македонскиот народ на чело со Даме Груев, Гоце Делчев, Јане Сандански, Ѓорче Петров, Пере Тошев, Ѓорѓи Ацев и други познати раководители и членови на ВМРО кои ќе го испратат Крстета Гемов (Шакир - Војвода) при овој „горски цар“ да го одврати од индивидуалните акции и да го привлече во редовите на Организацијата. По долга упорност на посредников, Толе Паша ќе ја прифати понудата да се вклучи во организираното револуционерно движење, започнувајќи да дејствува заедно со сите, веќе уверен во справедливото дело на борбата. Довчерашниот индивидуалист станува дел од колективот, но и во интимна смисла тој не е веќе сам, туку со „својата сенка“, верната Митра, милосница, љубовница, грешница. Оној што не трпел никакво натурање од никого, се ставил под команда на Организацијата, дисциплинирано извршувајќи и ги своите должности, се до поразот на Илинденското востание кога, сфаќајќи ја предавничката роља на дел од раководниот кадар, инфилтриран во Главниот штаб на востаниците, во него ќе ригне нов гнев против сите што го напуштиле боиштето и земјата. И тогаш разочараната индивидуа ќе ја продолжи својата стихијна борба, во придружба и на својот син, за да се заврши сè како што единствено може да се заврши - со смрт.

Во виѓавањето на критиката јунакот од овој роман е слободарски дух „знаменосец на народните копнежи“ кој ја започнува борбата со девизата „роб до гроб не се живее“, борец и љубовник, нежен и суров, чесен и груб, вљубеник во природата и во убавината, очовечен и расчовечен, плачкаш и дародавец, но никогаш не и слуга. Тој е „превасходен продукт на своето време“, лик што привлекува „во својата длабока субјективна посебност“, „беспрекорен по чувството за вистина и справедливост“, со многу исклучителност и необичност, со многу непредвидливости и со невидена енергија, бескомпромисност, „уметничка легенда во служба на историјата“.

Во некаква, речиси непосредна, врска со романот „Толе Паша“ е и делото „Шакир Војвода“. Ст. Попов го користел личното познајство со споменатиот Крсте Гермов, идниот Шакир-Војвода кој ова второ име го добил од Турците како асоцијација на силникот од Дебар кој го носел тоа име. Крсте Гермо / Шакир Војвода го сретнавме и во претходниот роман.

Тоа е човек од Организацијата кој, всушност требало или да го ликвидира бујниот анрахист-ајдутин-арамија или да го придобие за народното дело. Шаќир Војвода се решава за втората алтернација, што и му успева.

Познатиот револуционер лично му ги ставил на располагање на Ст. Попов своите запишани спомени кои се и појдовно исходиште за водењето на фабулата во овој роман. Авторот користел и овој пат автентични фактографски материјали и создал дело во кое уште пошироко се насликани случки и настани од Илинденскиот период. Посега пак по познати историски личности и не ги изневерува со ништо нивните принципи, ставови, нивните определби и борба; па дури и ефектно ги предава случките во врска со историскиот настан во Смилево, - Конгресот, на кој ќе се донесат судбоносни решенија. За самиот лик на Шаќир Војвода критиката ќе рече дека тоа „не е херој од типот на еден Толе Паша“ затоа што животното искуство го научило да биде и попретпазлив, и порационален, не толку своеглав, - се со стремеж да опстане, да остане жив и да стане еден политичар кој - толку години по илинденските настани - во едно ново време, „како најстар по години народен пратеник од Прилепска околија, во која спаѓаше и неговото Мариово“ ќе го отвори Првото заседание на Македонското народно собрание во Скопје.

Според времето во кое се лоцирани дејствијата, амбиентот каде што се одигруваат настаните, според карактерот на самите дејствија, би можело да се очекува Толе и Шаќир да бидат идентични или, барем, слични јунаци. Мали сличности, секако, постојат. Но, различностите и да не се тие авторот сигурно не би се занимавал со две личности. Како историски лица секое од нив има свое место, своја функција - и животна, и политичка. Според тоа, Ст. Попов и ги проследува нивните патишта, нивните судбини, и самиот влијаејќи врз различностите меѓу нив. Авторот лично не го познавал Тошета: врз основа на спомените на очевидците и на сиот оној познат материјал тој креирал еден лик кој во голема мера *возможно* е да бил и токму таков, во реалноста. Но, Ст. Попов го познавал; лично Шаќира; со него дури и разменува мислења токму околу пишувањето на романот, па му било и тешко сосема „да се одлепи“ од прототипот и послободно да навлезе во психологијата на *својој* јунак.

И покрај тоа што романот Шакир Војвода ги нема сите достоинства на претходниот, тоа е лектира што се чита со задоволство. Во ова дело авторот ја интерпретирал и речиси целата историја на македонскиот народ. Таа е прераскажана така што масовниот читателски медиум не се одделува од овој текст до последната страница. Прераскажана е народски и за народ. Во еден момент како „историчар“ се јавува даскалот Бино (учителот што се среќава и во „Крпен живот“ кој, инаку, му бил учител и на Стале Попов) и кој на собраните селани им ја пренесува на прост народен јазик таа историја полна со трагика и хероизам.

Но, со најизразита историска тематика е делото на Ст. Попов „Калеш Анѓа“. Вообичаено е за овој текст да се зборува како за повест, не како за роман. Стоејќи пред урнатините на некогашната тврдина Пешта, во Мариово, афирмираниот писател се вдахновил од вистинската приказна за хероизмот на Мариовците кои во XVI век двапати кренале буна против османлиските завојувачи. Долго време ги проучувал историските документи поврзани со настаните од тие далечни времиња, од периодот на Големиот везир Мехмед Паша Соколовиќ, ги повикувал на помош и легендата и преданието, го препрелистувал романот-хроника „Мостот на Дрина“ од И. Андик, вршел консултации со истакнати научни авторитети. Така е напишана една повест за двете мариовски деца, грабнати од рацете на родителите, разделени едно од друго, одведени во царштината широка - за да се најдат по низа години, како во народната песна. Таа - Анѓа - да остане верна на родот и на верата, и покрај сите перипетии, и покрај трагичноста на нејзиниот престој во сараите на силникот; тој - Анѓеле - да се врати осознаен, и покрај привилегиите со кои се здобил во близината на Мехмед Паша Соколовиќ, и покрај сознанието за величината на моќта на власта до чии врвови бил потребен само уште еден чекор.

Во основата на делово постојат два мотива: херојството и предавството. Но, ниту хероите, ниту предавниците Ст. Попов ги слика еднодимензионално. Туѓинецот - поробувач - исто така. Од идејна и психолошка страна - секој е во право. Вистината, и овој пат, како и секогаш, е релативна. Во името на својата вистина поробените се креваат на буна; во името на својата вистина и силниците палат и жарат во земјата што

ја покорице. Меѓутоа, мора да постои некаква објективна вистина. Во нејзино име Ст. Попов им се обрнува на своите читатели.

Има мислење дека „Калеш Анѓа“ е дело што не претендира за високо место во историјата на македонската литература; но истите тие познавачи на оваа повест тврдат дека таа *долго* и *ијрајно* ќе остане во неа: Зошто?!...

Историските фрагменти во „Крпен живот“, историската основа на „Толе Паша“, историската фабула на „Калеш Анѓа“ како и историската тема во „Шаќир Војвода“ му даваат право на Александар Спасов да го смета овој автор за „родоначалник на традицијата на историскиот роман“ македонски.

Другите романи на Ст. Попов „Доктор Орешкоски“, „Необично дете“ и „Дилбер Стана“ нудат по нешто бизарни ликови, макар што и во претходните тие беа необични. Но, во крајна линија, и тука ништо не е невозможно: необично е четворица прави - здрави и лични мажи, лекари, да се оженат за своите градоболни пациентки коишто, исто така, се убави. Но, ако „љубовта е слепа“, како што обично се вели, тогаш би можело да се случи и ова „чудо“... Необична е судбината на Стана која пропекува по чедо; но, ако една таква судбина веќе е одразена во македонската народна песна, тоа значи дека и овој мотив не е изнасилен. Уште побизарен е ликот на Делјо; на тоа по многу нешто „необично дете“, некогашно дете без детство, кое уште оттогаш ги почувствувало злините и неправдите и кое со свој резон започнува да ги „разрешува“ проблемите со злото, за да се формира - по таков начин - во личност предодредена за одмазда поради злините на другите луѓе.

Единствените две дела во кои како да ни отсуствува покомплетно авторовото Мариово, се токму романите „Дилбер Стана“ и „Доктор Орешкоски“. Критиката беше малку изненадена од тој факт. За првото дело (наречено уште и повест) е пишувано во повеќе наврати. Второто дело за првпат се појави во десеттомниот избор, - значи, е искористено од оставнината на Ст. Попов, впрочем, како и романот „Необично дете“. Иако според мислењето на поголемиот дел на критиката текстот на „Необично дете“ е на едно повисоко литературно рамниште, статистиката покажа дека овој роман е помалку читан; неспоредливо помалку од „Дилбер Стана“, па дури и од „Доктор Орешкоски“.

„Воведувајќи значајни иновации во композицијата на делото, збогатувајќи го жанровски фондот на македонската макрокосмичка проза, вткајувајќи во секое свое дело богати слоеви на микрокосмичкото, третирајќи го ликот и физички, и психолошки, и лексички и во однос на средината и на ликовите со кои го конфронтира или дополнува, пристапувајќи му реалистички и романтичарски, давајќи му функција на архитектонски детаљ, овој писател беше една од оние креативни сили во развојот на македонската книжевност кој во движење совладуваа цели литературни епохи“ (Мирољуб Стојановиќ).